

MARCU MIHAIL DELEANU
(Reșița)

CARACTER NAȚIONAL ȘI ASPECT DE MASĂ ÎN PREOCUPĂRILE DIALECTALE DIN BANAT LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

1. Preocuparea unor intelectuali din Banat pentru graiurile și dialectele românești la sfârșitul secolului al XIX-lea se încadrează în direcția europeană de abordare a trăsăturilor dialectale dacoromâne în context romanic. Astfel, referiri la **ń** bănățean (înmuiat) și **ñ** spaniol făcea, printre alții, Enea Hodoș, la Caransebeș, când a scris despre *graiul țărânului din Bănat*, în prefața culegerii de folclor *Poezii populare din Bănat*, 1892. Iar fonetisme specifice subdialectului bănățean, similare cu ale unor limbi și dialecte romanice, a semnalat și At. M. Marienescu în broșura *Dialectul român-bănățian*, Lugoj, 1902. Dar cele mai interesante referiri la România occidentală în legătură cu graiurile din Banat a făcut Simeon Manguica.

1.1. Amintim, în primul rând, adnotările acestuia pe primul volum al dicționarului publicat de A. de Cihac în 1870: *Dictionnaire d'etymologie daco-romane, I. Éléments latins comparés avec autres langues romanes* (vezi Deleanu 2002, p. 155–169).

1.2. În al doilea rând: *Studii limbistice. O sută de etimologii revindecate elementului roman, contra Miklosich și Cihac* (în F, 1883, reluat în L din același an).

1.3. În al treilea rând, studiul *Cinci-zeci de etimologii de cuvinte bănățenesci de origine romană cari nu sunt introduse în dicționare* (în F, 1884).

2. Academicianul avocat Simeon Manguica din Oravița citează 29 de tratate de romanistică și glosare dialectale italiene, franceze, reto-romane, catalane. Dintre acestea, 25 le avea în bibliotecă, printre care

cele mai importante lucrări ale lui Fr. Diez, Fr. Miklosich, Du Cange, L. Diefenbach. (Iordan–Manea 1965 citează doar cinci dintre autorii amintiți de orăvițean.) S. Manguica avea și lucrarea în care Petru Maior scria că româna *se lovește* cu spaniola, franceza și italiana; avea și *Tentamen criticum*, unde A. T. Laurian comparase *Tatăl nostru* cu cel din zece dialecte italiene, șase franceze, patru spaniole și unul retoroman. Își procurase și lucrarea lui G. I. Ascoli: *Sull'idioma friuliano e sulla sua affinita colla lingua valaca*, 1846.

3. Cercetarea lexicului românesc și a regionalismelor bănățene în context romanic decurge, la Manguica, din luarea în calcul a consecințelor geopolitice rezultate din înrudirea de limbă a românilor din Austro-Ungaria cu marile popoare ale Europei: francezii, spaniolii, italienii. Un comandament național a fost, în epoca dualistă, sublinierea acestei înrudiri și transmiterea, în apus, a năzuințelor de emancipare culturală, politică și lingvistică a românilor din Banat. Același comandament național îl slujiseră și Damaschin Bojincă, Eftimie Murgu, răspunzându-i lui Sava Tóköly în latină și germană, ca și Corneliu Diaconovici prin revista „Rumänische Revue”. Pentru același motiv și-a tipărit Simeon Manguica în germană volumul din 1890: *Daco-romanische Sprach- und Geschichtsforschung*.

3.1. Din prea mult zel național, S. Manguica acceptă numai regionalismele bănățene moștenite din latină. El l-a certat pe învățătorul Sofronie Liuba pentru că îi trimitea lui Hasdeu bănățenisme de origine sârbească, maghiară și germană, care, în opinia sa, nu-și aveau rostul în *Etymologicum Magnum Romaniae*. În disputa sa cu Miklosich și Cihac, S. Manguica a uitat cele citate cândva de el din Max Müller: „*reală și naturală viață a limbii stă în dialectele sale*”.

3.2. Ca Simeon Manguica gândea și avocatul Elia Trăilă, care a criticat (în F 1882, 19, 223): „*jargoanele muscălești, polecești, lituane, turcești, grecești, bulgărești și jidano-nemțești*” din proza lui Nicolae Gane. Bănățenii, ca și ardelenii, s-au străduit să evite, chiar să elimine din scrisul lor cuvintele „*comune cu alte popoare conlocuitoare*”, pentru „*a demonstra lumii că limba română e mai latină decât a surorilor ei*”, scria Elia Trăilă (D 1894, 32, 1). În schimb, scriitorii din Regat, constata și Gr. Silași de la Cluj, exagerau în folo-

sirea regionalismelor, în loc să pună în evidență elementul latin din limba română, care „*ne leagă laolaltă dintr-o margine a românimii la celaltă*” (F 1882, 33, 403). Elia Trăilă se teme că pericolul slavizării pândează nu doar în Banat: regionalismele *muscălești* și *polecești* din Moldova ne puteau trimite „*în cealaltă extremitate, de la care numai un pas mai este spre a sbura în gâtul «colosului nordic»*” (F 1882, 19, 223).

4. Recursul lui Manguuca la romanitatea apuseană, în numele interesului național, nu era un reflex întârziat al Școlii Ardelene în Banat, ci avea motive de stringentă actualitate în epocă. Bănățenii abia scăpaseră de sub autoritatea bisericii sârbești, iar unii învățați europeni, deși partizani ai latinității românilor, precum Arthur și Albert Schott, considerau, în 1845, că în Banat, unde „*valahii trăiesc laolaltă cu slavii (sârbi, rascieni)*”, se vorbea o limbă *slavo-valahă* (Schott 2003, p. 81). Frații Schott au sesizat dreptul românilor la o limbă națională în *haină latină*, sintagmă prin care înțelegeau renunțarea la alfabetul chirilic (*ibidem*, p. 79). Ei vedeau salvarea românilor de supremația slavă printr-o implicare mai puternică a Germaniei la gurile Dunării. Contând pe această situație geopolitică, bănățenii nu întâmplător își publicau scrierile în limba germană. Interesul unor mari cancelarii europene pentru apărarea românității de pericolul panslavismului este amintit și de Ioan Slavici în *Închisorile mele* (vezi *idem*, *Opere*, IX, 1978, p. 451).

4.1. Un alt motiv al recursului la romanitate ar fi faptul că palatalizarea dentalelor în Banat (*frace* „frate”, *gin* „din”) era pusă pe seama *întrâuririi sârbilor* (Hasdeu 1973, p. 181), iar pentru pronunțarea consoanelor africcate ca fricative (*śinś* „cinci”, *śiñe* „cine”) É. Picot citează limbile sârbă, cehă, poloneză, deși fenomenul apare și în italiană, franceză (Petrișor 1963, p. 74). Respingând asemenea influențe slave, At. M. Marienescu a descoperit similitudini italiene și franceze pentru fenomene fonetice specifice graiurilor din Banat, găsindu-le, acestora din urmă, originea „*în latină, în limbile romanice și în dialectele lor*” (Marienescu 1902, p. 7).

5. Discuțiile despre graiurile bănățene, în contextul lingvisticii romanice, din perspectiva luptei de emancipare a românilor, nu pot fi

despărțite de lucrarea lui Al. Mocioni, *Conștiința națională*, 1887, unde apar frecvent și sunt lămurite noțiuni precum: *caracter național, limbă, conștiință națională* (vezi David 2012, p. 82). Aceasta, după ce lucrarea lui Vincențiu Babeș, *Cauza limbilor și naționalităților în Austria*, Viena, 1860, în română și germană devenise îndreptar de căpătâi pentru bănățenii cu preocupări filologice și istorice.

6. Impulsul național general care a dus la cercetarea graiurilor a determinat și **caracterul de masă** al acestor preocupări în Banat, ca al întregii culturi bănățene de până la Unirea din 1918 (vezi Oalld 1969, p. 5–7). Au scris despre graiuri învățători, preoți, magistrați, avocați, publiciști, profesori filologi sau de alte discipline, câțiva dintre ei ajungând membri ai Academiei Române la secția de istorie, de limbă și literatură, fără să fi avut pregătire universitară în domeniu. Lipsind, în Banat, un for academic și învățământ filologic superior, intelectualii secolului al XIX-lea, de la vlădică la opincă, s-au simțit datori să contribuie la cunoașterea graiurilor dacoromâne din Banat și a dialectelor limbii române. Să ne oprim doar la două-trei exemple concludente pentru ceea ce am numit aspectul de masă al preocupărilor dialectale din Banat la sfârșitul secolului al XIX-lea.

6.1. Arhitectul Adrian Diaconu (= Diaconovici), pe când era student la Graz, a făcut două călătorii (în 1873 și 1874) la românii din Istria, relatate în 1880, l-a întâmpinat, în 1895, pe Gustav Weigand în gara din Bocșa, *bineventându-l* în limba germană, l-a însoțit în cercetările dialectale în Bărbosu, Ramna și Reșița, i-a dat informații despre bufeni. A. Diaconu a scris în FD despre cuvântul *codru* (care în Banat înseamnă și „munte”, ca la istromâni), despre *ciocă, cucă, cioban* și *păcurar*, despre *ni-s, mi-s*, care se află și în dialecte italiene: „*Venețianii zic mi sono. Parmegianii asemenea*”. A semnalat că frătuții (bănățenii băștinași) rostesc *bat, măsa*, iar bufenii (oltenii colonizați) zic *beat, măsea* (FD, IV, 1889, p. 32, col. 5). L-a însoțit pe E. Cramausel (profesor de franceză la școala normală din București și vorbitor de provensală) în documentarea etnolingvistică din 1897 pe văile Bistrei și Timișului (FD, II, 1897, p. 29, col. 3–4).

6.2. Petru Broșteanu, funcționar și secretar al Societății Căilor Ferate Austro-Ungare, a publicat, în 1877, *Das Eisen un Stalwerk Reschitza*, dar și *Rhaeto-romanii, originea și elementele limbei lor*, 1892. A tradus în germană lucrarea lui Vasile Maniu, *Cu privire la cercetarea istorică a românilor. Studii istorico-critice și etnologice*, Reșița, 1884 (Turcuș 2006, p. 117–119). A tradus în germană și a publicat în „Rumänische Revue” scrierea lui D. Bolintineanu, *Călătorii la românii din Macedonia*.

6.3. Învățătorul Sofronie Liuba din Măidan a propus un sistem de redare în scris a graiurilor bănățene care să nu scoată din ecuație ortografia limbii literare: la *vitceji*, scria el, dacă lăsăm afară pe **c**, rămâne forma literară (ortografică, zice el) viteji. „Așa și unde se află **dgi**, **dge**, dacă se lasă afară **g**, are înțeles ortogr....” (F, III, 1898, p. 16, 188).

7. Presa a contribuit la dimensiunea de masă a preocupărilor dialectale din Banat în contextul mai larg al luptei de apărare a limbii și a ființei naționale. Scrierile lui Enea Hodoș, At. M. Marienescu, Sofronie Liuba și Aurel Iana au apărut, mai întâi, ca foiletoane, în FD și „Drapelul” (Lugoj). „Dreptatea” a publicat, în 1894, un *turvin limbistic* pe seama cuvintelor bănățene *divan*, *divănire*, *turvin*, *zbor*.

7.1. Dintre publiciști, **Valeriu Braniște** a fost inițiatorul și susținătorul preocupărilor dialectale. În gazetele conduse de el a publicat poezii în dialect de Victor Vlad Delamarina și George Gârda.

7.2. George Candrea a venit în 1894 la redacția „Dreptății”, unde i-a ținut locul lui Valeriu Braniște când acesta a fost internat politic. L-a primit pe Gustav Weigand la sosirea în Timișoara (6 august 1895) și l-a însoțit la prima cercetare dialectală în Liget. George Candrea aducea în Banat experiența dobândită la realizarea cunoscutelor lucrări scrise cu Teofil Frâncu, *Rotacismul la moși și istrieni*, București, Tipo-litografia Dor P. Cucu, 1886 și *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, Tipografia modernă Gr. Luis, 1888.

7.3. În presă au fost abordate recurent principalele aspecte dialectale care au preocupat intelectualitatea vremii din diverse medii so-

cioprofessionale: dovezi ale originii și caracterului latin al limbii române păstrate în graiurile bănățene, regionalismele și limba literară unitară pentru toți românii, redarea în scris a pronunției bănățene prin diverse formule propuse de Enea Hodoș, Sofronie Liuba, At. M. Marienescu.

8. Dimensiunea de masă a preocupărilor dialectale din Banat se reflectă și prin susținerea lor financiară de către cercurile de afaceri românești. La Banca „Făgețeană” din Făget se constituise din contribuții benevole personale și ale unor instituții de credit, fondul *Dialectele române*, de care a beneficiat Iosif Popovici când i-a cercetat pe românii din Istria.

9. Învățații bănățeni din secolul al XIX-lea erau conectați, și prin preocupările lor de dialectologie, la curentul european al epocii numit *Völkerpsychologie*, ținându-se la curent cu cele mai noi cercetări din domeniul lingvisticii și al dialectelor romanice. Sub stindardul luptei naționale, Simeon Mangiuca și Enea Hodoș polemizau de la egal la egal cu savanți de anvergură europeană, precum Cihac, Miklosich și Weigand.

BIBLIOGRAFIE

- D = „Dreptatea”, Timișoara.
 David 2012 = Ioan David, *Presa românească din Banat. Preocupări de cultivare a limbii. De la începuturi până în 1918* [...]. Ediția a II-a, Timișoara, Editura David Press Print, 2012.
 Deleanu 2002 = Marcu Mihail Deleanu, *Academicianul Simeon Mangiuca (1831–1890)*, Reșița, Editura Timpul, 2002.
 F = „Familia”, Oradea.
 FD = „Foaia diecezană”, Caransebeș.
 Hasdeu 1973 = B. P. Hasdeu, *Scieri istorice*, vol. II, [București], Editura Albatros, 1973.
 Iordan–Manea 1965 = Iorgu Iordan, Maria Manoliu-Manea, *Introducere în lingvistica romanică*, București, Editura Didactică și pedagogică, 1965.
 L = „Luminătorul”, Timișoara.
 Marienescu 1902 = Dr. Athanasie Marienescu, *Dialectul român-bănățian* [...], Lugoj, 1902.
 Oalldes 1969 = Petru Oalldes, *Argument*, în idem, *Tradiție și contemporaneitate*, Reșița, 1969.

- Petrișor 1963 = Marin Petrișor, *Din istoricul cercetărilor asupra dialectului bănățean*, în „Scrisul bănățean”, XV, 1963, nr. 5, p. 71–75.
- Schott 2003 = Arthur și Albert Schott, *Basme valahe* [...], [Iași, Editura] Polirom, 2003.
- Turcuș 2006 = Aurel Turcuș, *Petru Broșteanu (1838–1920). Cuprindere biografică*, în volumul *Viața academică din Banat (1866–2006)*, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 2006.

CARACTÈRE NATIONAL ET ASPECT DE MASSE
DANS LES PRÉOCCUPATIONS DIALECTALES DE BANAT
À LA FIN DU XIXE SIÈCLE
(Résumé)

Dans leur différend avec les européens qui ont slavisé le roumain à la fin du XIXe siècle, les érudits/spécialistes roumains ont employé des arguments dialectaux dans un contexte roman, pour l’affirmation de l’identité nationale, en démontrant que la langue roumaine a gardé son caractère latin malgré les influences néoslaves. Les préoccupations dialectales ont acquis un aspect de masse grâce à la presse de Banat, ou des journalistes, des juristes, des professeurs et des instituteurs, des prêtres, des médecins et des architectes ont exprimé leurs opinions sur les patois.

CUVINTE-CHEIE: *preocupări dialectale în context romanic, caracter național, conștiință națională, aspect de masă.*

MOTS-CLÉS: *préoccupations dialectales en contexte roman, caractère national, conscience nationale, aspect de masse.*

*Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița
320117 Reșița, B-dul Revoluției, 32/6*